

DENEYSSEL BİR YAKLAŞIM OLARAK KOLAJ VE KARIŞIK TEKNİK UYGULAMASININ FOTOĞRAF SANATINA YANSIMASI**THE REFLECTION OF THE COLLAGE AND MIXED MEDIA AS A EXPERIMENTAL APPROACH ON ART PHOTOGRAPHY****Gökhan Birinci*****Öz**

Görsel sanatlarda kolaj, karışık teknik (mix medya) kavramı farklı disiplinlerin bir araya gelmesi ile özdeşleşen bir tanımlamadır. Fotoğraf alanında kolaj tekniği özellikle modernizm içinde dada hareketi ve konstrüktivizm içinde yer alırken, mix medya uygulamaları postmodern dönemden beri kullanılmaktadır. Ancak bu iki kavramın ilk referansları 19. yüzyıl resim sanatına dayanmaktadır. Dadaist ve konstrüktivist sanatçılar tarafından kullanılan kolaj ve karışık teknik, 1950'li yıllarda Robert Rauschenberg'in imaj transferlerine, 1960-80 arası yeni Avrupa resim sanatı içinde Sigmar Polke, Anselm Keifer ve Gerhard Richter'in çalışmalarına, postmodern dönem sonrası Barbara Kruger, Clarissa Sligh, Sally Mankus, Radcliffe Bailey, Kathy Vargas, Letha Wilson, Şahin Kaygun ve Ahmet Öner Gezgin gibi sanatçılara referans oluşturmuştur. Bu çalışmada deneysel bir yaklaşım olarak görülen kolaj ve karışık teknik (mix medya)'ın tarihsel gelişiminin yanı sıra bu uygulamaların temsilcileri olan günümüz sanatçılarının anlayışları fotoğraf tarihi bağlamında incelenmiştir. Aynı zamanda sanatçıların, bu kavramları çalışmalarında farklı yöntemlerle nasıl kullandıkları ve içeriği belirleyen anlamı nasıl ifade ettikleri eserler üzerinde çözümleme ve betimlemeler yapılarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deneysel Fotoğraf, Kolaj, Karışık Teknik.

Abstract

In visual arts, the concept of collage, mixed technique (mix media) is a definition that is associated with the integration of different disciplines. Mixed media applications have been used since the postmodern period, while collage techniques in the field of photography have been included in dada and konstrüktivism approaches, especially in modernism. However, the first references of these two concepts are based on 19th century painting art. Collage and mixed technical applications used by Dada and constructivist artists In the 1950s, Robert Rauschenberg's image transfers, the work of Sigmar Polke, Anselm Keifer and Gerhard Richter in the new European painting art from 1960 to 1980, and post postmodern era such as Barbara Kruger, Clarissa Sligh, Sally Mankus, Radcliffe Bailey, Kathy Vargas, Letha Wilson, Şahin Kaygun and Ahmet Öner Gezgin made to reference. In this study, the historical developments of collage and mixed media seen in an experimental approach, as well as the understandings of contemporary artists are examined in the context of the history of photography. At the same time, how the artists used these concepts in their works in different ways and how they expressed the meaning determining the content were analyzed by analyzing and describing the works.

Keywords: Experimental Photography, Collage, Mix Media.

Başvuru tarihi: 09.08.2017 - Kabul tarihi: 28.11.2017

*Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Fotoğraf Bölümü, gokhan.birinci@deu.edu.tr.

1.Giriş

20. yüzyıl avangard sanat hareketleri içinde ortaya çıkan ve beslenen kolaj ve karışık teknik (mix medya) kavramı, günümüzde çeşitli sanatsal ifadelerle kendisine yeni bir ortam yaratmıştır. Bu bağlamda Picasso, Braque ve Gris gibi ressamın uygulamaları ile kendini yaratan kolaj, karışık teknik (mix media) olgusu, fotoğrafın keşfinden sonra bazı fotoğrafçılar tarafından, fotoğrafın ışık yansıtılmış bir yüzey olduğu varsayımına karşı bir tavır olarak fotoğrafik imgenin anlamını daha genişletmek için kullandıkları bir yöntemdir.

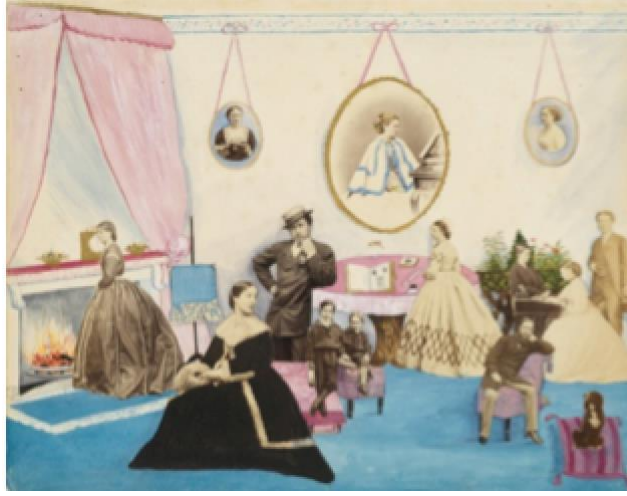
Fransız Bilimler Akademi üyesi Aragon'un fotoğrafın buluş ilanı üzerinden günümüze deneysel fotoğrafın içinde yer alan kolaj, karışık teknik düşünce ve uygulama yöntemlerinin hem ideolojik hem de sanatsal bağlamları çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Modernizm kavramı içinde kolaj ve karışık teknik uygulamadaki içerik ve biçim ilişkisi, postmodernizm kavramı ile nasıl değiştirildiği belirlenen örnek sanatçılar üzerinden görsel analizlerle değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, bir yandan fotoğrafta kolaj ve karışık teknik olgusunu deneysellik kavramı içinde ele almak diğer yandan bu tekniklerin sanat dalları ile olan etkileşimi ve iletişimi vurgulamaktır. Bu bağlamda yapılan araştırmada sanatçı-sanatçı yapıtı üzerinden söz konusu kavramların kullanım şekli, içeriği belirleyen anlamın ifade biçimi ve bu tekniklerin çağdaş sanata yansımaları irdelenmiştir.

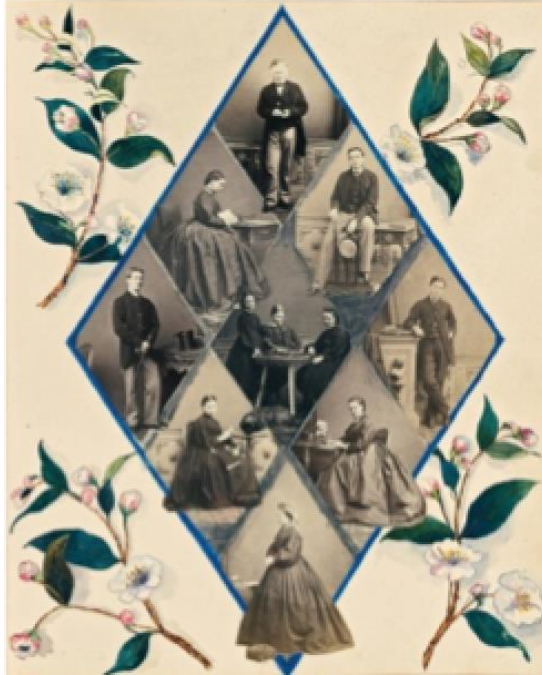
2. Deneysel Fotoğrafın Tarihçesi

Karışık teknik uygulamalarının fotoğraf ile buluşmasının ilk örneği 19. yüzyıl Viktorya dönemi sanatçıları Lady Filmer (1838-1903), (Görsel 1) ve Georgina Berkeley (1831-1919), (Görsel 2), suluboya ve albumen gümüş baskı tekniği ile kolajlardan oluşturdukları albüm çalışmalarıdır. Günümüzde karışık teknik (mix medya) olarak adlandırdığımız bu ilk sürrealist örnekler Max Ernst, Raoul Hausmann, Moholy Nagy ve Rodchenko'nun foto-kolajlarına referans olmuştur.

Görsel 1. Mary Georgina Filmer, 1860, gümüş baskı üzerine suluboya kolaj, Metropolitan Museum.

Lady Filmer'in, İtalyan ulusal kahraman Garibaldi, Mark Twain, General Tom Thumb ile Kraliçe Viktorya ve prens Albert'in fotoğraflarından oluşan kolaj çalışması 19. ve 20. yüzyıl karışık teknik uygulamalarına örnek teşkil eden çalışmaların başında gelmektedir.

Görsel 2. Georgina Berkeley, 1860, gümüş baskı üzerine suluboya kolaj, (28x23.2), National Gallery of Australia, Cacberra.

DeneySEL fotoğraf uygulamaları olarak adlandırabileceğimiz referanslardan bir diğeri ise Oscar Gustave Rejlander'dir. 1857 yılında 'Two ways of life' isimli eserinde Rejlander

otuzdan fazla ıslak kolodyum negatif kullanarak modelleri, arka planı baskı aşamasında fotomontaj ile bir araya getirmiştir (Görsel 3).

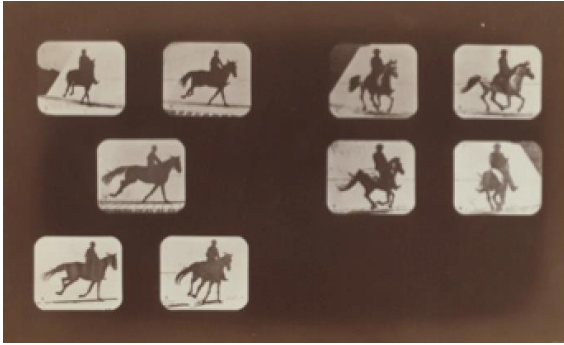

Görsel 3. Oscar Gustave Rejlander, Hayatın İki Yolu, 1858, Gümüşbaskı, 40.6x76.2 cm, National Media Museum.

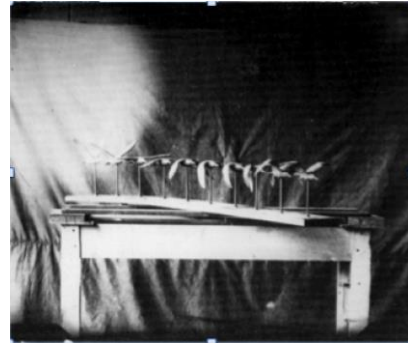

Görsel 4. Henry Peach Robinson, 1858, Fading Away 23.8x37.2 cm, National Media Museum.

Yine aynı yıllarda Henry Peach Robinson, 'Fading Away' isimli ünlü eseri beş ayrı fotoğrafı birleştirerek kompozit fotoğraflar üretmiştir (Görsel 4). Eadweard Muybridge (Görsel 5), ve Etienne Jules Marey (Görsel 6) 1880'li yılların ortalarında çektiği hareketli fotoğraflar, fotoğrafik algı biçimleriyle dönemin önemli avangard örnekler olarak fütüristlere ilham vermiştir.

Görsel 5. Eadweard Muybridge, 1878, The Horse in Motion, 14 x 23.1cm, Moma.

Görsel 6. Etienne Jules Marey, 1887, Bird in Flight 3.3x17.3cm, Metmuseum, New York.

Alvin Langdon Coburn (1882-1966), Photograms of the Year'da yer alan makelesini şöyle tamamlamıştı: "Hiçbir sınıflandırmaya sığmayacak bir şey üretmenin vereceği hazzı düşünün; ya da neyin en iyi neyin berbat olduğunu söylemenin zevkini..." Caburn, bu sözlerine uyacak ve 1916-1917 yıllarında Wyndam Lewis ve Ezra Pound'un başını çektiği İngiliz Vortizm hareketine dâhil olacaktı. Avrupa'daki Futurist ve Kubist akımlara bir tepki olarak doğan bir grubun içinde Caburn, 'Vortograf' tekniğiyle çekilen ve ilk soyut fotoğraf örnekleri olarak kabul gören serisini üretti. Bunlar, objektifi, aynalardan oluşan üçgen bir düzeneğin arasına yerleştirerek cam ve ahşap parçaların fotoğraflanmasıyla elde edilmiş soyut görüntülerdi (Hacking, 2015:199).

1911 yılında İtalyan İki kardeş Anton-Arturo Bragaglia, kronofotografın bir çeşidi olan ve tekrar edilen hareketleri tek bir görüntünün üzerinde bir araya getirilmesiyle oluşan yöntemi 'foto-dinamizm' olarak adlandırmışlardır (Görsel 7).

Görsel 7. Anton-Arturo Bragaglia, 1911, 12.8x17.9 cm, Gümüş baskı, Met Museum, New York.

1920'lerde fotoğrafçılar, fotoğrafın ressamlar ve heykeltıraşların bir süredir yapmakta olduğu deneylere ayak uydurması, aynı zamanda yeni teknolojik çağa uygun teknikleri ve imgelemi kullanarak kendine ait bir dil geliştirmesi gerektiğini düşünmekteydiler (Smith, 2004:143). Bu bağlamda fotoğraftaki yöntemlerin hızlı bir şekilde uygulandığı yirminci yüzyılın başında fotografik denemeler şaşırtıcı şekilde artmıştır. Bu artışta dönemin ekonomik ve siyasal etkileri de vardır. I. Dünya savaşı sonrası 'dikkatin dağıtılması', ya da 'eğlence', 'oyun' olan görüntünün bozulma dönemi modern dünyanın temel unsurlarından biri olarak algılanmıştır.

Başlangıçta belli bir kurama dayanmadan oyun olarak kullanılan deneysel fotografi, fotoğrafın teknolojik yapısındaki gelişmelere paralel olarak değerlendirilmeye başlanması ve bu bağlamda verilen örnekler, 1920'li yıllarda Christian Schad'ın 'Schadografi'lerinde, Dadaist Man Ray'ın 'Rayogram'larında, Bauhaus okulundan Moholy-Nagy'in 'Fotogram'larında uyguladıkları alışılmışın dışında yan soyut/soyut denemelerinde kendini hissettirir (Gezgin, 1995:1).

Avrupa'da deneysel fotoğraf hareketliliğinin 1914-1940 yılları arası yoğun yaşandığı yıllar olmuştur. Bu dönemde özellikle Man Ray'ın rayogramları ile başlayan deneysel fotoğraf anlayışı Sürrealizmin etkisiyle kendi teknik olanaklarının keşfini hızlandırmıştır.

İki Dünya Savaşı arasında kamera kullanmadan oluşturulan bu geleneksel teknikler, fotoğrafın belgesel anlayışından vazgeçerek yeni sanatsal ifade aracı olarak görülmesini sağlamışlardır. Montaj, solarizasyon ve fotogram tekniği ile gerçekliği olduğu gibi kaydetmek yerine, dünyayı soyutlayarak kişisel görüşlerini ortaya çıkarmışlardır.

Christian Schad (1894-1982), duyarlı hale getirilmiş kağıt üzerinde deneysel çalışmalar yapmıştır. Günlük hayatta bulunan sıradan objeleri kâğıdın üzerine yerleştirerek doğrudan güneş ışığında pozlamıştır. Günlük sıradan nesnelere yapılan dolaysız göndermeler ve soyut gerçeklik arasındaki arayış bir 'oyun' düzeninde yorumlanmıştır (Görsel 8).

Görsel 8. Christian Schad, 1918, Schadograph 16.8x12.7 cm.

Görsel 9. W. Fox Talbot, 1844, gümüş baskı Moma, New York.

Bu anlamda kamera kullanmadan elde edilen görüntülerle deneyler yapan sanatçılardan biri Man Ray (1890-1976) diğeri de Bauhaus kontrüktivistlerden Mohol-Nagy (1895-1946) olmuştur. Fransa'daki gerçeküstücü hareket yaşamdaki gerçek olayları bilinçdışı ruh bilimiyle ilişkilendiriyordu. Man Ray, fotoğraf makinesi kullanmadan hassas kâğıt üzerine çeşitli cisimler yerleştirip ışığa tutarak pozlandırmalar yapmıştır. Aslında bu yöntem yeni değildir. Man Ray tesadüfen yeniden keşfettiği yöntemi tarihsel bir referans olarak W. Fox Talbot'un görüntüleri sabitlenmesi için denemeleri olan çiçek, ip, yaprak ve dantel ile yaptığı deneyimlerinde de görülmüştür (Görsel 9). Man Ray'in ilk kez bulduğunu iddia ettiği 'Rayogram' olarak adlandırdığı bu tekniği, daha önceleri, Schad, Coburn ve Mohol Nagy tarafından kullandıklarına dair bir tartışma bulunmaktadır (Martin, 1997:7). Fox Talbot, fotogram tekniğini doğaya kendisini anlatma fırsatı olarak görüyordu. Mohol Nagy içinse, modern hayatın gizemli dinamizmini aktarmanın bir yoluydu. Buna tarihçi ve eleştirmen olan ve daha sonraları fotoğraf çalışmaları yapan Franz Roh'un 1928 yılında gerçekleştirdiği

'Lightbulb' adlı fotogram çalışmasını da katabiliriz (Görsel 10). Stetler (2014:3), bu konuda "Roh bu çalışmasını diğerlerinden farklı bir yaklaşımla tarihsel referans olarak Talbot'un deneyimlerine sadık kalarak bire bir gerçekleştirmiştir" demiştir.

Görsel 10. Franz Roh, Lightbulb, 1928-33, Gümüş baskı, 18.2x23.9 cm, Moma.

Bauhaus okulu hocası olan ve daha sonra Amerika'ya giden Mohol Nagy burada bir enstitü kurarak çalışmalarını sürdürmüştür. Müfredatın bir parçası olarak fotoğraf eğitimi, yanına Henry Callahan'ı alarak başlatan Nagy, Bauhaus geleneğini devam ettirmiştir. Callahan, üst üste çektiği pozlamalarla deneysel fotoğraf anlayışını geliştirmiştir.

Gerçekte Walter Benjamin'in Blossfeldt'in yakın çekim çiçek ve bitki soyutlamaları için kullandığı 'optik bilinçdışı' kavramı o dönemin soyut karanlık oda çalışmaları yapan sanatçılar içinde geçerlidir.

Yirminci yüzyılın başlarında Mohol Nagy'ye göre;

"şipşak fotoğraflar, kızılötesi fotoğrafçılık, radyografi yanı sıra, kendisinin alışagelmış açılardan ve konumlardan çektiği soyut ve geometrik kompozisyonları, fotogramları 'optik bilinçdışını' sunan bütün araçlar hepsi dolayısıyla, fotoğraf makinesinin yeni vizyon enstrümanı"

sağladığını savunmuştur (Yacavone, 2015:52).

'Dikkat dağınıklığı', 'oyun', 'eğlence', 'parçalanma', 'geleneksel bakış açısının terk edilmesi', 'çoklu ve eş zamanlı görüş', 'duyular', 'hareket', 'ironi', gibi kavramlar I. Dünya Savaşı sonrası modern durumun temel unsurlarından biri olarak algılanmıştır.

Bajac (2010:1), bu konuda şu şekilde görüş sunmuştur:

Parçalanma kavramı I. Dünya Savaşı hemen sonrası modern durumun temel unsularından biri olarak algılandı. Fransa'da delilik, Amerika'da gürleyen-kükreyen, Almanya'da vahşi olarak tanımlanan bu kavramlar, modern insanın dünyaya karşı duyarsızlığı ve kendi durumunu göz ardı etmesi olarak nitelendirildi. Çağdaş gözlemcilerin gözüyle imajların ve seslerin sürekli akışı, hareketsiz ve biricik/tek işlerin seyriyle kıyaslandığında bu çalışmalar güzel sanatlar dünyasının en iyi illüstrasyonları olarak sunulmuştur.

20. yüzyılı şekillendirecek olan kolaj ve fotomontaj, hem kübistler hem de dada hareketi içinde yer alan sanatçılar tarafından kullanılan bir yöntemdir. Kübist sanatçıların kesip yapıştırma tekniklerini kullanmaları sanat üzerindeki gizem perdesini kaldırmış ve sanatı yeniden biçimlendirmiştir. Ayrıca bu teknikler içinde yer alan fotoğraflar, dadaistlere sıradan nesnelere sanat pratiğine aktarma olanağı vermiştir. Sanat ve sıradanlık arasında olan keskin sınırlar ortadan kalkmıştır.

Bu dönemde Kolaj, Fotomantaj, Çoklu Pozlama, Üst üste baskı teknikleri, Germaine Krull, El Lissitzky, Aleksander Rodchenko, Gustav Kulitsis, Mohol Nagy, Dziga Vertov, Otto Umbehre- Umbo, Paul Citroen, George Zimin, Herbert Bayer, Hans Richter, Cesar Domela Nieuwenhuis, Hannah Höch, George Grosz, John Heartfield, Roul Housmann, Otto Steinert gibi pek çok sanatçı tarafından başvurulan avangard uygulamalar olmuştur.

3. 20. Yüzyılın Kolaj Uygulamaları

Yüzyıl başında, gazetelerde fotoğraflar yayımlanmaya başladığında, insanlar bu fotoğrafları kesip albümlerine yapıştırıyorlardı. Ortaya çıkan mekanik kompozisyonlarda fotoğrafın anlamında bir değişiklik olmuyordu. 1920'li yıllarda Dadaistler kesilmiş fotoğrafları resimlerle bir araya getirerek kolajlar hazırladılar. Bağlamından koparılan fotoğraf, onlar için alışıldık sanat biçimlerine saldırmak için kullandıkları negatif araçtı. Buna karşın fotomontaj tüm anlamı koruyordu (Freund, 2008:172).

Foto-kolaj tekniğinin yaratıcısı olan John Heartfield'in sınıf mücadeleleri ve dönem ideolojisini yansıtan çalışmaları ile yine bu dönemin bilinen sanatçılarından George Grosz, Hannah Höch'ün her biri özenle seçilmiş ve yana yana geldiklerinde farklı anlamlar oluşturan fotomontajları sert politik tavırlar yansıtmıştır (Görsel 11).

Görsel 11. John Heartfield, Kolaj, Adolf the Süperman, 1932.

Görsel 12. Hannah Höch, 1919, kolaj, 114x90 cm, National Galerie, Berlin.

Weimar Cumhuriyeti döneminde kolaj çalışmaları ile bilinen sanatçı Hannah Höch, fotomantaj tekniğine feminist anlamlar yüklemiştir. Hannah Höch (Ades, 1992:13), fotomontaj eylemini fotomekanik¹ bir süreç olarak değerlendirmiş ve amaçlarının “makine ve endüstri dünyasını sanat dünyası ile bütünleştirmek” olarak belirtmiştir.

Sanatçının ‘Mutfak Bıçağıyla keşilmiş’ isimli fotomontaj tekniğinin iç dinamiğini kadınlar oluşturmaktadır. Erkek figürler durağanlığı kadın figürleri ise hareketliliği simgelemektedir (Görsel 12). Aragon’a göre (2015:60)

“Kübizm’in, ressamların fotoğrafın bulunmasına gösterdiği bir tepki olarak ortaya çıkması gibi Almanya’da pek çok kişi (Grosz, Heartfield, Ernst) yeniden gerçekliğe ayak basmak için bir tablonun tam ortasına gazete ya da kibrit kutusu yapıştırarak Kübistler’e hiç benzemeden resmi eleştirdiler ve bu eleştirilerinde fotoğrafı taklit etmekten çıkartıp bir anlatım aracı olarak kullandılar, böylece hani şu yeni şiirsel amaçlar nedeniyle resme meydan okuyan fotoğrafı kullanmak zorunda kaldılar. Böylece, bir desen kadar fotoğrafında katalogdan alınma bir resmin, herhangi bir plastik klişenin de yapıştırılmış öğenin de kimi zaman çizilmiş ya da boyanmış öğeyle karıştığı Kübizm’in yapıştırılmış kağıtlarda apayrı olan bu kolajlar ortaya çıktı”

ya da Danto (2010:27)’nun belirttiği gibi “Ernst kolajın iki uzak gerçekliğin, her ikisine de yabancı bir düzlemde buluşması” olduğunu söylemekle hem Aragon hem de Danto kolaj anlayışına olan yaklaşımlarını ifade etmişlerdir.

¹ Gazete ve dergi fotoğrafları ve baskıları, ki bunlar fotomontajın malzemeleridir-hepsi mekanik oluşumlardır (akt. Ades, 1992:13).

Cesar Domela, Paul Citroen ise foto-kolajlarında modern şehirlerin değişimini göstermişlerdir. Paul Citroen'in Amerikan gökdelenlerini konu alan ve dergilerden keserek gerçekleştirdiği kolaj çalışmasında modern kent algısına vurgu yapmaktadır. Hollanda'nın önde gelen Avant-Garde sanatçılarından Cesar Domela, iki dünya savaşı arasında Kubist ve Rus Konstrüktivizminden etkilenmiştir. Sanatçı, Hamburg (Continental Europe's Biggest Importer) adlı çalışmasında büyük fotomontajları sadece sıra dışı görüntüler değil aynı zamanda eşsiz nesnelere. Parçalanmış foto-kolajları modernizmin göstergeleri olan binalar, buharlı gemiler, liman mimarisi, vinçler şehrin kuşbakışı fotoğrafları ile oluşturulmuştur (Görsel 13).

Görsel 13. Cesar Domela, 1930, 40x41 cm, Gümüş baskı Thomas Walther Collection.

Görsel 14. Germaine Krull, Street Fair slide, 1928, 22.9x15.6 cm, Museum Folkwang, Essen.

1897 doğumlu Alman sanatçı Germaine Krull, I.Dünya savaşı sona erdikten kısa bir süre komünizm ideolojisini benimsemiş, 1920'lerin başında Sovyetler Birliği'nden ayrılarak Hollanda'ya yerleşmiştir. Burada Avangard ortak film grubuna katılan Germaine, daha sonra 1930 yılında Monte Carlo ve Afrika 'da Özgür Fransız güçlerin fotoğrafçısı olarak çalışmıştır.

'Parçalanma' fotografik hareketin bir unsuru olarak görülmüş, sentetik estetik savaş sonrası fotoğrafçılar tarafından sistemli bir şekilde kullanılan bir yaklaşım olmuştur. Germanie Krull'un 1920 yılında 'Street Fair, Slide' (Görsel 14) ile El Lissitzky'nin 1930 yılında yaptığı 'Record' (Görsel 15) isimli çalışması bu yaklaşımın bir sonucudur. Bununla birlikte sanatçılar kitlelere ulaşmak için büyük ölçekli fotoğrafları tercih ederek fotoğraf ve popüler basını güçlü bir araç (medium) olarak kullanmışlardır.

Görsel 15. El Lissitzky, Record, 1926, Gümüş baskı, Kolaj, 12x21.4 cm, Galerie Berinson, Berlin.

Maria Gough'ın ifade ettiği gibi "Lissitzky, reklam gücünü komünizm ideolojisi yansıtmak için kullanmıştır. Ancak Krull, un böyle amacı yoktur. Radikal komünizm ideolojisini 1920'li yılların sonlarına doğru terk etmiş ve kapitalist düşünceden yeterince mutluymuştu" (Sichel, 2014:4).

1949 yılında Almanya'da deneysel fotoğrafın gelişmesinde önemli rol oynayan Otto Steinert, belgesel ve ticari fotoğrafın yaygın olduğu bu dönemde kurmuş olduğu Fotoform topluluğu ile montaj, solarizasyon, fotogram gibi avangard olarak nitelendirilen teknikleri görsel bir ifade aracı olarak sanatsal çalışmalarında kullanmışlardır.

4. Fotoğraf Sanatında Kolaj ve Karışık Teknik (Mix Medya) Uygulamaları

Strand ve Weston, fotoğrafın yalın ve gerçekçi yaklaşımına vurgu yaparak soft odağa dayanan 'foto-resim' diye adlandırdıkları elle oynanmış fotoğraf anlayışına ya da her türlü fotografik kazaya karşı bir tutum sergilemişlerdir. Roland Barthes ise (2014:48), bu konuda

"sürpriz fotoğrafçının tekniklerinin akrobasisinde aradığı bir şeydir: üst üste baskılar, anamorfozlar, belli hataların bilerek kullanılması (bulanıklaştırma, aldatıcı perspektifler, çerçeveleme numaraları); büyük fotoğrafçılar (Germaine Krull, Kertesz, William Klein) bu sürprizler üzerinde oynamışlar ancak, ne kadar altüst edici olduklarını anlasam da, beni kendilerine inandıramamışlardır"

söylemi ile fotografik gerçeklik kavramı üzerinden fotoğraf sanatındaki deneysellik kavramını tartışırken, Smith (2004:143)'e göre ise 1920'lerde birtakım fotoğrafçılar, fotoğrafın ressamlar ve heykeltıraşların bir süredir yapmakta olduğu deneylere ayak uydurması, aynı zamanda yeni teknolojik çağa uygun teknikleri ve imgelemi kullanarak kendine ait bir dil geliştirmesi gerektiğini belirten görüş sunmuştur.

Avrupa'da deneysel sanat hareketi 1916-1940'lı yıllarda dada hareketi içinde yer alan Hannah Höch, Raul Hausman, Ernst Arp ve Sovyet konstrüktivizm temsilcileri Alexander

Rodchenko ile başlamış, 1950'li yıllarda Robert Rauschenberg'in imaj transferleri ve 1960-1980 arasında ise Yeni Avrupa resim anlayışının temsilcileri olan Sigmar Polke, Gerard Rihcter ve Anselm Keifer'in mix medya (karışık teknik) ile gerçekleştirdiği çalışmalarla devam etmiştir.

Antmen'e göre (2012:105), görselliği geleneksel sanat algısının dışına çıkarmak için yeni tanımlamalar geliştiren Konstrüktivistler, yeni endüstriyel malzemelerin birleştirilmesi esasına dayanan yeni konstrüktivist nesnelere bilimsel anlamda birer deney olarak görmüşlerdir. Birer sanat yapıtı işlevi görmesi için oluşturulan ve işlevsel nesnelere toplumsal düzeyde işlevi olan alanlara aktarmak amacıyla gerçekleştirilen bu anlayış günümüz mix medya (karışık teknik) kullanan sanatçılara birer referans olmuştur.

Pop Sanat akımı içinde yer alan Amerikalı sanatçı Robert Rauschenberg (1925-2008), Mix Medya (karışık teknik) ve polaroid filmlerle uygulamış olduğu imaj transferlerle yeni dadaist olarak adlandırılmıştır.

Sanatçı, 80 ve 90'lı yıllarda çalışmalarını ağırlıklı olarak fotoğraf malzemesi üzerine yapmış olduğu müdahalelerle sürdürmüştür. Örneğin Rauschenberg, çamaşır suyu kullanarak ağartma yöntemi ile gerçekleştirdiği polaroid film serileri Graham Witham (2013:29) belirttiği gibi çağdaş sanatın 'melez' olabileceği sadece bir değil, birden çok ortam ve nesneden üretilebileceği düşüncesini destekler niteliktedir (Görsel 16).

Görsel 16. Robert Rauschenberg, Fan Club (Night Shade) 1991, Bleachers, büyük boy Polaroid film.

Alman ressam ve fotoğraf sanatçısı Sigmar Polke (1941-2010) ve Gerard Richter (1932) yaptıkları çalışmalar ile 1960'lı yılların başında Düsseldorf Akademisi'nde 'Kapitalist

Realism' ile adlandırılan pop hareketinin Alman versiyonunu başlatarak Pop Art'ın sadece bir Anglo-Sakson hareketi olmadığını göstermişlerdir.

Görsel 17. Gerard Richter, 1994, Gümüş baskı üzerine yağlıboya, 10x15 cm.

Richter'in (Görsel 17) fotoğraf görüntüsünün üzerine kullandığı yağlı boya (fotopentür) çalışmaların aksine, Sigmar Polke, çalışmalarında daha çok anarşist ve ironik bir dünya görüşü tavrıyla savaş sonrası Alman sanatının tartışmasız en avangard sanatçılarından biri olmuştur.

Sanatçı, küçük boyutlu çalışmalarından anıtsal resimlere kadar düşük ve yüksek kültür arasındaki ayrımların çöküşü, figüratif ve soyutlama, durağan olandan akışa geçiş, bireysellik ve biricik gibi kavramları marka isimler üzerinden alay etmek ve nesnelerin aslında nasıl banal olduklarını vurgulamak için seri üretimler yapmıştır (Görsel 18).

Görsel 18. Sigmar Polke, 1964, Chocolate Painting, (Schokoladenbild), The Estate of Sigmar Polke/DACS, London/VG Bild-Kunst, Bonn. Photo: Alex Jamison.

Sanselm Keifer'in (1945-) fotoğrafları, zamanın kavramsal sanat ve mizah anlayışı ile ne kadar bağlantılı olduğunu gösteren çalışmalardır. Keifer'in evrensel niteliğindeki mix

media çalışmaları, anıtsallık ve duygusallık kavramlarının başarılı bir şekilde kaynaştırılması nedeniyle çok güçlüdür. Güçlü eserlerin bu anıtsallığı bedenlerimize meydan okumaktadır. Çalışmalarında kullandığı mix medya (karışık teknik) uygulamalarda Arte Povera'nın estetik anlayışı ve yeni ekspresyonist tavrı görmek mümkündür.

Keifer, 1985 yılında yapmış olduğu 'Heavy Cloud' isimli mix medya çalışmasında fotoğraf baskısı üzerine kurşun ve cila ve kullanarak katmanlı bir yüzey oluşturmuş ve böylece kendi mekanik görsel manzarasını tanımlamıştır (Görsel 19).

Görsel 19. Anselm Keifer, Heavy Cloud,
Fotoğraf üzerine kurşun, 1995, 59.4x87.6 cm,
The Metropolitan Museum, New York.

1960 sonrası sanatsal faaliyetlerde teknik ve içerik olarak yeni tanımlamalar ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda yerleştirme ile sanat eserinin sunumunda mekan düzenlenmesi, performans veya beden sanatı ile bedenin sanat nesnesi olarak ortaya konması, arazi sanatı ile sanatın galerilerin dışına taşınması ve doğada birtakım düzenlemelerin yapılması gibi farklı sanatsal çalışmalar yer almaya başlamış ve farklı disiplinlerin bir arada kullanılması söz konusu olmuştur.

Yine bu dönemde Postmodern sanat ve fotoğrafı tanımlarken disiplinler arası ilişkilerden, alıntılama ya da buluntu nesne ve fotoğrafları sanat objesi olarak kullanmaya, çoğul çıkarımlar ve farklı okumalara açık yapıtlardan ya da canlandırmalar ve yeniden sahnelemelerden söz etmek mümkündür.

Bu bağlamda seri olma ve tekrarlama, kendine mal etme, metinlerarasılık ve pastiş gibi başlıca kavramlar, Barbara Kruger, Lynn Bishop, Clarisa Sligh, Sally Mankus, Kathy Vargas, Radcliffe Bailey, Julie Cuckburn, Lisa Kokin, Arnette Messenger, Maurizio Anzeri, Carolle Benitah, Lorenzo Vitturi, Latha Wilson Danielle, Van Ark, Alma Haser yanısıra Ahmet Öner Gezgin ve Şahin Kaygun ile başlayan ve İpek Duben, Ali Taptık, Bülent Ergün ve Merve

Özaslan ve Tülin Onat gibi Türk sanatçıların karışık medya, kolaj yerleştirmeleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Barbara Kruger, iki farklı disiplin olan fotoğraf ve metni, feminist söylemlerle çalışmalarının ana konusu yapmıştır. Sanatçı kısa metinlerle oluşturduğu büyük boy billboard çalışmalarında kadın hakları ve kadınların maruz kaldığı durumları eleştirmiştir. Kruger, böylece alışkın olduğumuz reklam afişleri mantığından hareket ederek yeni okumalar yaratmıştır (Görsel 20).

Görsel 20. Barbara Kruger, İsimsiz ,Vinil üzerine fotoğrafik silikon ekran, 1989, 284.48x284.48 cm.

Radcliffe Bailey, Amerika tarihine yönelik çalışmalarında bellek, ırk, soy gibi kavramları keşfetmek için kültürel malzemeler, fotoğraf ve metin katmanları kullanmıştır. Bailey, kişisel deneyimlerini evrensel bir tarih anlayışına dönüştürme düşüncesi ile çalışmalarında genellikle geleneksel Afrika heykelleri, aile üyelerinin fotoğrafları, piyano tuşları, kırmızı Gürcistan kili gibi malzemeler sıklıkla görülmektedir (Görsel 21) .

Görsel 21. Radcliffe Bailey, Ağaç pano üzerine karışık teknik, 2002, 60-1/4x238-1/4x3-5/8 inc., The Museum of Fine Arts, Houston.

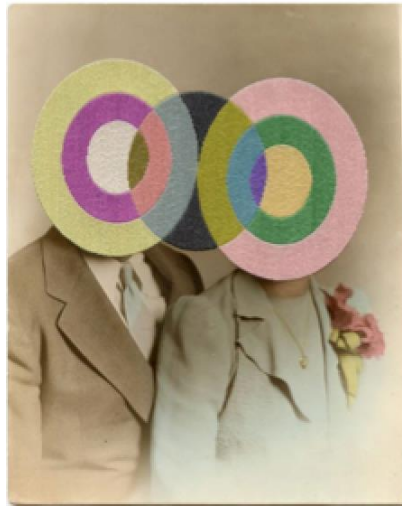
Robert Rouschenberg'in 1950'li yıllarda başlatmış olduğu imaj transfer tekniğini günümüz Amerikalı fotoğraf ve mix medya sanatçısı Sally Mankus'un çalışmalarında da

görmek mümkündür. Sanatçı, çalışmalarında aile ya da arkadaşlarına ait yüz ve el fotoğraflarını metal, kumaş ve deri gibi malzemeler üzerine transfer yöntemiyle aktarmıştır. Mankus, bu tekniği, göz ardı edilen gündelik nesnelerin içerdiği anlamları farklı tanımımıza yardımcı olmak için kullanmıştır (Görsel 22).

Görsel 22. Sally Mankus, Eller, Metal üzerine karışık teknik, 2010, 18x52 inc.

Çevremizdeki yaratıcı girişimleri anlamak için bilinmeyen yüzler üzerine yansıtılan karakterler, fantastik hikâyeler ve biyografilerle birbirimizi daha anlamız ve keşfetmemizi sağlayan İngiliz sanatçı Julie Cuckburn, internet üzerinden ödünç aldığı eski fotoğraflara canlı ve parlak geometrik formlarla yeni anlatı hikâyeleri oluşturmuştur (Görsel 23). Cuckburn çalışmalarında, gerçeküstü bir yaklaşım gösteren John Baldessari'in 'Frames and Ribon' serisine gönderme yapmıştır.

Görsel 23. Julie Cuckburn, Honeymoon Period 3, 2014, Fotoğraf üzerine dikiş, 25.2x20.3cm.

Bulutlu nesnelere kendine mal ederek bir sanat objesi olarak kullanma mix medya sanatçılarınin başvurdukları bir yöntemdir. Fas doğumlu Fransız sanatçı Carolle Benitah,

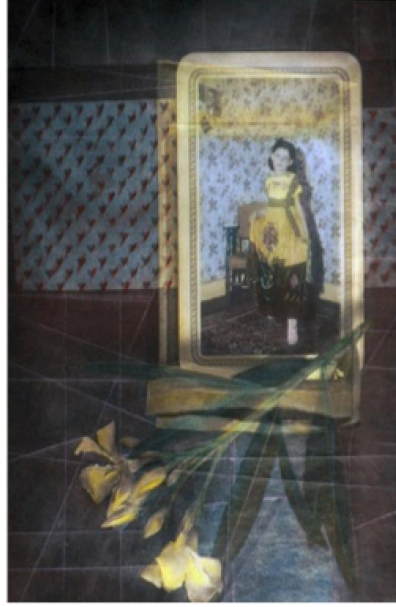
çocukluğuna ait eski fotoğrafları gerçeküstü bir tavırla nakış gibi işleyerek yüzleri tamamen hapsetmiş ve onları gizlemiştir. Böylece sanatçı çocukluk fotoğrafları üzerinden kendi kimliğini sorgulamıştır (Görsel 24).

Görsel 24. Carolle Benitah, Le Loup, 2015, Fotoğraf üzerine dikiş.

Amerikalı sanatçı Kathy Vargas (1950), 'Innocent Age' (Masum Çağ), çocukluğun idealleştirilmesi, 'Stitching Time' (dikiş saati), yaşlanma, 'Clothes' (Giysiler), mix medya ile gerçekleştirmiş olduğu bu serilerde gül ya da çocuk giysileri birer sembol olarak kullanarak 'yaşam-ölüm', 'umut-kayıp' gibi kavramları sorgulamıştır.

Sanatçı bu serilerde tek bir negatif film üzerinde birden fazla görüntü oluşturmak için büyük formatlı fotoğraf makineleri kullanmıştır. Vargas, karanlık odada sepya tonlarında basmış olduğu bu fotoğrafları daha sonra pastel boya ve renkli kalemlerle elle renklendirilmiştir (Görsel 25).

Görsel 25. Kathy Vargas, innocent Age: Gloria@Spanish Dancer, 2005, Gümüş baskı üzerine renklendirme, 30x24cm.

Amerikalı sanatçı Clarissa Sligh (1939-...) belgesel fotoğraf üzerinden kimliğin, dönüşümün ve aile fotoğrafları gibi kavramlarının yapısını keşfetmek için fotoğraf serileri, sanatçı kitapları ve metin tabanlı yerleştirmeler yapmıştır.

Sanatçı, 'Nefret Dönüşmesi' adlı foto-kitap çalışmasında fotoğrafları origami tekniğini kullanarak katlamış; ırk, cinsiyet, sınır gibi kavramlara ilişkin eleştirel bir tavır sergileyerek gerçekte kim olduğumuz ya da neden birbirimizden farklıyız sorularına yanıt aramıştır (Görsel 26).

Görsel 26. Clarissa Sligh, What's Happening With Moma? Sanatçı Kitabı, 1988, 11x36cm, İpek kağıda akrilik boya.

Amerikalı sanatçı Carter Mull ise gündeliğin ustası olarak düzen ve kaosu iç içe geçirerek soyut görüntüler oluşturmuştur. Sanatçı yıpranmış dergiler, kırılmış bardaklar, tuz ve buna benzer birçok malzemeyi kullanarak nesnenin kendisiyle ilgilenmiştir. Mull, çalışmalarında kullandığı malzemelerin biçimlerini, anlamlarını ve bağlamlarını da dönüştürmüştür (Görsel 27).

Görsel 27. Carter Mull, Fotogram, 2010, Metalik kağıt üzerine c print, MoCa and Whitney Museum.

Görsel 28. Alma Haser, Cosmic Surgery serisi, kitap kapağı, 2016.

Bütün bu çalışmaların yanında Amerikalı sanatçı Robert Rauschenberg'in 1945 yılında 'birleşim' adını verdiği üç boyutlu resimde, gündelik materyal olan cam, çelik tel, dergiden kesilmiş görselleri kullanması ile Joel-Peter Witkin'in 'üç güzeller' isimli çalışmasındaki keskin olmayan, lekeli, balmumu ile işaretlenmiş, kenarları kesik fotoğrafı modernist olmanın dışında avangard olarak nitelendirilen günümüz karışık teknik (mix medya) çalışmalara örnek teşkil eden önemli yaklaşımlardır.

Günümüz genç sanatçılardan Alma Haser, 'Cosmic Surgery' serisinde kağıtları origami tekniği kullanarak fotoğraf baskısı üzerine katmanlı bir şekilde yerleştirerek geleneksel portre fotoğrafı anlayışına fütürist bir yaklaşım getirmiştir (Görsel 28).

Fotoğrafı diğer materyallerle birlikte kullanarak gerçekleştirdiği mix medya uygulamalarında geleneksel portre fotoğrafı anlayışına yeni bir boyut kazandıran bir diğer sanatçı Lorenzo Vitturi' dir. Sanatçı, bir araya getirdiği fotoğraf, kil, boya gibi farklı malzemelerle sürecin dönüşüm ve bozulmanın etkilerini araştırmakta, yanılsama ve gerçeklik algısı üzerinden portre fotoğrafına yeni olasılıklar sunmaktadır (Görsel 29).

Görsel 29. Lorenzo Vitturi, Karışık teknik, 2014, 19x26 cm.

Görsel 30.Letha Wilson 'Ghost of a Tree', 2012 Dijital baskı üzerine ağaç kolon, 10x8x14.

Letha Wilson, mimari yapı ve doğa arasındaki ilişkiye dikkat çekmek için 'Hayalet Ağaç' isimli yerleştirme çalışmasında doğal manzara ve insan eliyle yaratılan objeleri zıtlık yaratmak için kullanmış ve fotoğrafı anıtsallaştırmıştır (Görsel 30).

1980'li yıllar Türk fotoğraf sanatında önemli dönüşümlerin yaşandığı yıllardır. Bu yıllarda kolaj ve karışık teknik denemelerle Türk fotoğraf sanatına öncülük eden isimlerden biri Şahin Kaygun diğeri ise Ahmet Öner Gezgin'dir.

1980 ve 90'lı yıllarda Polaroid filmler üzerinde yapmış olduğu fotopentür denemeleriyle Türkiye'de fotoğrafa disiplinler arası bir yaklaşım kazandıran Kaygun, fotoğraf ve resim arasındaki sınırı yakınlaştırmıştır. Kaygun, polaroid film denemelerinde eski kültürlerden gelen antik kalıntılara zaman ötesi bir yaşam ve devinim kazandırarak bugüne taşımaktadır (Görsel 31).

Türkiye'de deneysel fotoğrafın en önemli temsilcilerinden biri olan Ahmet Öner Gezgin kendi deyimiyle geleneksel dışavurum araçlarının saflığına büyük değer veren, fotoğrafı teknolojik bir sürecin ürünü olduğu için değersiz bulan modernist düşünceye karşı yeni bir açılımı 1980'li yıllarda tartışma ortamına açmıştır.

Çalışmalarında deneysel fotoğraf uygulamalarına ağırlık veren Gezgin, fotoğrafı diğer disiplinler ile bağ kurarak teknik, estetik, anlam ve pragmatik bileşenlere ulaşmayı amaç edinmiştir. Gezgin, 1983 yılında 'Mavi' isimli çalışmasında; doğa-insan ilişkisini düş ya da bilinçaltı düşüncelerin gerçek yaşamla yüzleştirmek için iki boyutun içinde üçüncü boyutu

öne çıkartarak gerçekleştirmiştir. Karanlık olandan aydınlık sonsuzluğa geçiş sürecinde insanoğlunun kendi eliyle yarattığı olumsuz düşünceden sıyrılma ve yüz yüze gelme isteği çalışmanın ana temel düşüncesini oluşturmaktadır (Görsel 32).

Görsel 31. Şahin Kaygun, Polaroid, Karışık Teknik
1991.

Görsel 32. Ahmet Öner Gezgin, Kolaj, Mavi,
1983.

5. Sonuç

20. yüzyılın başlarına kadar resim sanatı hem hareketin hem de renklerle anlatımın tüm işlevlerini kendi bünyesinde taşımaktadır. Ancak fotoğrafın keşfinden sonra resim sadece rengin işlevini üstlenirken fotoğraf canlandırmanın biçimlendirilmesi işlevini üstlenmiştir. Bu dönemde kolaj ve karışık teknik ile görülmeye başlayan canlandırmanın biçimlendirilmesi işlevi, fotoğraf ile keşif yapan birçok sanatçıya yeni denemelere yönelmeleri konusunda birçok fırsat sunmuştur. Dada ruhu ve konstruktivist akımın savunucuları yanı sıra Bauhaus Okulu'nun uygulamış oldukları kolaj, montaj ve karışık teknik uygulamaları sanatçılara sadece teknik değil aynı zamanda estetik bir kazanım sağlamıştır.

Kübizm çizgiye ve biçime odaklanmış, kübist kolaj, ayrıca, sanat nesnesinin statüsüne ilişkin çeşitli soruları gündeme getirmiştir. Sanat nesnesinin malzemesi ve 20.yüzyılın sonraki adımlarına ilişkin önemli ipuçları olan dada ve pop kolajları, fotomontajları günümüze kadar uzanarak dijital kolajlara da temel oluşturmaktadır.

19. yüzyılda başlayan ve sanat alanında yaşanan değişimler ile yeni endüstriyel malzemelerin birleştirilmesi ve geleneksel sanat algısının dışına çıkmış ve avangard eğilimlerin getirmiş olduğu modernist düşünce ve uygulama yöntemleri, fotoğraf sanatında deneysel yaklaşım içinde olan mix medya sanatçıları için referans oluşturmuştur.

Bugünün sanat anlayışında alternatif bir yöntem olarak disiplinler arası çalışmalar ile kendine yeni alan yaratan fotoğraf sanatı sadece kendi olanaklarını değil diğer sanat dalları ile olan etkileşim ve iletişim olanaklarını da keşfetmiştir.

Modernizm kavramı içinde kullanılan insan yalnızlığı, politik ve doğa-kent algısına yönelik söylemler postmodern dönemin kolaj ve karışık teknik (mix medya) denemeler içinde yer alan sanatçılar tarafında da işlenen konulardır. Ancak bu yaklaşımlar içindeki temel farklılık kullanılan teknik ve uygulamanın aktarma biçimlerinden kaynaklanmaktadır.

Kolaj ve karışık teknik uygulamalar alanındaki yeni yaklaşımlarla çağdaş fotoğraf sanata yön veren bu sanatçıların fotoğrafik malzemenin alternatif kullanımı yanı sıra kimlik, ırk, cinsiyet, doğa ve aile gibi kavramları sıklıkla kullandıkları görülmüştür. Ayrıca 20. yüzyıl fotoğraf uygulamaları ile dönemin politik düşünce yapısını eleştiren ve kent kavramını konu alan iki boyutlu kolaj ve karışık teknik denemeler; kil, tahta, iplik, cam, vb. materyallerin kullanımı ile üç boyutlu yansıtılmış ve başlangıçtaki konu, biçim ve içerik dönüşümünün yeniden sorgulanmasına tanıklık edilmiştir.

Sonuç olarak Man Ray ve Moholy Nagy ile başlayan Otto Steinert 'in uygulamaları ile devam eden ve deneysel fotoğraf uygulamaları içinde yer alan kolaj ve karışık teknik denemeler, fotoğrafın diğer materyaller ile iletişimi sonucu uzamsal yeni deneyimler ve alanlar yaratmış ve asamblaj'dan çevre düzenlenmesine dayalı enstalasyona, resimden heykel sanatına anlam ve çözüm üretmede birçok olanak ve yaklaşımlar sunmuştur.

Kaynakça

- Ades, D. (1992). *Photomontage*, London: Thames And Hudson.
- Antmen, A. (2008). *20.Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*, İstanbul: Sel Yayınları.
- Aragon , L. (2015). *Kolajlar*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul, Janus Yayıncılık.
- Barthes, R. (2014). *Camera Lucida*, çev. Reha Akçakaya, İstanbul: Altıkırkbeş Yayın.
- C. Danto, A. (2010). *Sanatın Sonundan Sonra*, çev. Zeynep Demirsu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Freund, G. (2006). *Fotoğraf ve Toplum*, çev. Şule Demirkol, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hacking, J. (2015). *Fotoğrafın Tüm Öyküsü*, çev. Abbas Bozkurt, İstanbul: Hayelperest Yayınevi.
- Martin, J.-H. (1997). *Man Ray*, London: Thames and Hudson.
- Smith, E. L. (2004). *20.Yüzyılda Görsel Sanatlar*, çev. Ebru Kılıç, Begüm Kovulmaz, Osman Akinhay, İstanbul: Akbank Kültür Sanat Yayınları.
- Whitham, G. (2013). *Çağdaş Sanatı Anlamak*, çev. Tufan Göbekçin, İstanbul: Optimist.
- Yacavone, K. (2015). *Benjamin, Barthes ve Fotoğrafın Tekilliği*, çev. Simber Atay ve Melih Tumen, İstanbul: Hayalperest Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Bajac,Q. (2014). *The Age of Distraction: Photography and Film*,
<http://www.moma.org/interactives/objectphoto/assets/essays/Bajac.pdf>, Erişim tarihi: 15.05.2017.
- Gezgin, A. Ö. (1985). *DeneySEL Fotoğrafın Tarihsel Gelişimi*, [http:// www.fotografya.gen.tr](http://www.fotografya.gen.tr), Sayı:3, Erişim tarihi: 17.05.2017.
- Kernan N, (2001). *“What They Are” Art On Paper*, [http:// www.tillmans.co.uk/5-tillmans-static/interviews](http://www.tillmans.co.uk/5-tillmans-static/interviews), Erişim tarihi, 12.05.2017.
- Sichel, K. (2014). *Contortions of Technique: Germaine Krull’s Experimental Photography* <http://www.moma.org/interactives/objectphoto/assets/essays/Sichel.pdf> Erişim tarihi: ?
- Stetler,P. (2014). *FranzRohandtheArtHistoryofPhotography*, <http://www.moma.org/interactives/objectphoto/assets/essays/Stetler.pdf>, Erişim tarihi: 08.05.2017.

Görsel Kaynaklar

- Görsel1. LadyFilmer,
http://www.museorsay.fr/en/collections/worksinfocus/photography/commentaire_id/photomontage,Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 2. Georgina Berkeley,
<https://strangeflowers.wordpress.com/2013/01/20/georgina-berkeley-photomontage/>,
Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 3. Oscar Gustave Rejlander,“Two Ways of Life”,
<http://www.metmuseum.org/exhibitions>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 4. Henry Peach Robinson,“Fade Away”,
<http://www.metmuseum.org/exhibitions>, Erişim tarihi:15.06.2017.
- Görsel 5. Eadweard Muybridge, “Horse in Motion”,
<https://www.moma.org/collection/works/49009?locale=en> Erişim tarihi: 14.06.2017
- Görsel 6. Etienne- Jules Marey, “Movement”, “Bird in Flight”,
<http://metmuseum.org/art/collection/search/286544> Erişim tarihi: 16.06.2017

- Görsel 7. Anton Giulio Bragaglia,
http://www.artnet.com/artists/anton-giulio-bragaglia/searching-and-slap-another-2-works-collab-warturo-Ls_3e_e2hpFcUI-GmQSf1g2, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 8. Christian Schad,
"Schadograph"<https://www.moma.org/interactives/exhibitions/2012/inventingabstraction/?work=196> , Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 9. W. Fox Talbot,
<https://odaaniepce.wordpress.com/tag/william-fox-talbot>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 10. Franz Roh, "Light bulb",
<http://fotolamm.blogspot.com.tr/2015/06/franz-roh-la-alegria-de-volver-ver.html>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 11. JohnHearfield, "The Meaning of Hitler Salute",
<http://www.merzmail.net/heartfield.htm>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 12. Hannah Höch,
<https://christopheryarrow1033948.wordpress.com/2014/02/05/artist-hannah-hoch/>,
Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 13. Cesar Domila, "Photomontage",
<http://www.artnet.com/artists/cesar-domela/photomontage>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel14. GermaineKrull,
<https://www.moma.org/interactives/objectphoto/objects/83822.html> Erişim tarihi:
15.06.2017.
- Görsel 15. El Lissitzky, 'Record',
<http://www.metmuseum.org/art/collection/search/265543>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 16. Robert Roushenberg,
http://www.pacemacgill.com/press_release.php?item=122, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 17. Gerard Richter,
<https://artblart.com/2009/03/12/overpainted-photographs-exhibition-by-gerhard-richter-at-centre-de-la-photographie-geneva/>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 18. Sigmar Polke,
<http://www.klatmagazine.com/en/art-en/alibis-sigmar-polke-1963-2010-necessary-279/42516>, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 19. Anselm Keifer,
http://www.metmuseum.org/toah/hd/kief/hd_kief.htm, Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 20. Barbara Kruger,
<http://www.radford.edu/rbarris/art428/krugershermanwalker.html>, Erişim tarihi:
15.06.2017.
- Görsel 21. Radcliffe Bailey,
<http://www.jackshainman.com/artists/radcliffe-bailey/> Erişim tarihi: 15.06.2017.
- Görsel 22. Sally Mankus,
<http://www.sallymankus.com/mixed-media.html>, Erişim tarihi: 15.06.2017.

Görsel 23. Julie Cuckburn,

<http://www.juliecockburn.com/>, Erişim tarihi: 15.06.2017.

Görsel 24. Carolle Benitah,

<http://www.souslesetoilesgallery.net/artists/carolle-benitah>, Erişim tarihi: 15.06.2017.

Görsel 25. Kathy Vargas,

<http://prographicadrawings.com/artist/kathy-vargas>, Erişim tarihi: 15.06.2017.

Görsel 26. Clarissa Sligh,

<https://www.artslant.com/global/artists/show/29601-clarissa-sligh>, Erişim tarihi: 15.06.2017.

Görsel 27. Carter Mull,

<http://www.cartermull.info/>, Erişim tarihi: 15.06.2017.

Görsel 28 Alma Haser,

<http://www.haser.org> ,Erişim tarihi: 02.10.2017.

Görsel 29. Lorenza Vitturi,

<http://www.lorenzovitturi.com>, Erşim tarihi: 02.10.2017.

Görsel30. Letha Wilson,

<http://www.lethaprojects.com/visual/detail>.

Erişim tarihi: 02.0.10.2017.

Görsel 31. Şahin Kaygun,

<http://www.artfulling.com.tr/gundem/sahin-kaygun-sergisi-istanbul-modernde-i-1326>,

Erişim tarihi: 1.11.2017 .

Görsel 32. Ahmet Öner Gezgin,

<http://77www.ahmetonergezgin.com.tr> Erişim tarihi: 1.11.2017.